

In the article the author's perspective of the socio-cultural content line implementation in extra-curricular activities while teaching Ukrainian to the 8-9th graders is construed, the key pathways of socio-cultural competence formation are established, its essence and relevance are specified, the issues of area studies, language-and-country study as well as sociolinguistic aspects of language teaching are considered; the principal ways of implementation of socio-cultural approach in teaching Ukrainian at comprehensive schools are defined, the basic tasks for working on socio-cultural texts in the course of extra-curricular work are viewed; the cases of defining socio-cultural competence and the components thereof by distinguished linguodidacts are cited, a scope of socio-cultural texts aiming at broadening pupils' outlook and familiarizing them with outstanding personalities, remarkable events in the national history and culture, intellectual and spiritual monuments, Ukrainian customs and traditions valuable both for Ukrainian and world culture is represented and innovative communicative tasks for working on the aforesaid texts as well as using them in real life situations are selected.

The issue of employing socio-cultural instructional material is addressed, the examples of the system of special, intellectual and emotionally-oriented tasks for working on the aforementioned texts are provided, notably on the text illustrating a wedding ceremony (descriptions of weddings from various regions of Ukraine, participants of wedding ceremonies and their roles, the purpose and symbolism of wedding songs and their performers, also proverbs, sayings, Ukrainian artists' pictorial reproductions on the wedding theme, etc.

Key words: socio-cultural content line, socio-cultural competence, socio-cultural competency, area studies, language-and-country study and sociolinguistic competency, socio-cultural instructional material.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2017 р.

Прийнято до друку 25.05.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Горошкіна О. М.

УДК 373.5.016:821.161.2]:316.346.2

Т. І. Бутурлим

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НЕПРИЙНЯТТЯ ГЕНДЕРНОГО НАСИЛЬСТВА

Випускник загальноосвітньої школи повинен бути носієм високої моральності та соціальної активності, здатним побудувати гармонійну сім'ю в майбутньому. Поступове накопичення гендерних знань, умінь і навичок у загальноосвітній школі забезпечить моральну й когнітивну готовність до реєпції гендерної концепції та конструювання

ефективного досвіду для побудови гармонійних взаємин з особою протилежної статі.

У працях С. Вихор [2], Т. Дороніної [3], Л. Мозгової [8], І. Мунтяна [9], П. Терзі [13], Л. Яценко [15] та ін. досліджено педагогічний аспект даної проблеми. Однак питання формування гендерної культури засобами української літератури в старших класах загальноосвітніх навчальних закладів залишається малодослідженою, хоча найбільш сприятливим періодом для гендерного виховання особистості є ранній юнацький вік, коли актуалізується інтерес до протилежної статі, моделюється образ майбутнього супутника життя, формуються первинні вміння самостійного дорослого життя. Національне класичне й сучасне мистецтво слова має потужний потенціал для формування гендерної культури учнів. Проте важливо правильно організувати роботу на занятті, щоб попередити засвоєння учнями деструктивних форм взаємин із особою протилежної статі.

Мета статті – визначити зміст технології формування гендерної культури засобами української літератури, навести зразки її застосування в урочний чи позаурочний час.

Основна *суть технології формування гендерної культури* полягає в тому, що старшокласники під керівництвом учителя проєктують сформовані в процесі вивчення української літератури гендерні знання на власне «Я» з метою усвідомлення гендерної комфортності чи некомфортності в ситуації «примірювання» гендерних ролей персонажів; формують цілісне уявлення про власну гендерну культуру та розвивають потребу в удосконаленні культури міжстатевої поведінки; апробують сформовані гендерні цінності, знання, уміння в реальному житті, прогнозують можливі варіанти взаємин з особою протилежної статі в майбутній сім'ї. Таким чином, основне завдання вчителя української літератури – допомога старшокласнику в конструюванні такого літературного досвіду, отриманого в процесі вивчення гендерного аспекту художніх творів, котрий допоможе гармонійно функціонувати в системі реальних гендерних взаємин.

Зміст гендерного виховання в контексті вивчення української літератури зорієнтований на формування особистості, яка дотримується у взаєминах із протилежною статтю гендерних цінностей: рівності між чоловіком і жінкою, толерантності, справедливості, співробітництва. Старшокласники під керівництвом учителя в процесі вивчення української літератури мають усвідомити важливість ситуації вільного саморозвитку, а не покірної залежності, що може призвести до формування комплексу неповноцінності, внутрішньо-рольового конфлікту, девіантної поведінки. Тобто очікуваним результатом практичного застосування технології формування гендерної культури в процесі вивчення української літератури є виховання *особистості, яка ефективно проявляє чоловічий та жіночий тип поведінки відповідно до ситуації, характеру постмодерного суспільства з метою досягнення*

внутрішньої та зовнішньої гармонії, не приймає гендерного насильства, проявляє повагу, розуміння, щирість, вірність, гуманність, рівноправність у взаєминах з особою протилежної статі, здатна повноцінно реалізуватися в усіх сферах життя, має почуття відповідальності перед особою протилежної статі за власні емоційно-поведінкові прояви [1].

Наведемо кілька прикладів застосування технології формування гендерної культури засобами української літератури: «Схильність художніх персонажів до гендерного насильства», «Гендерна соціометрія».

Зміст вправи «Схильність художніх персонажів до гендерного насильства» полягає в тому, що учні колективно визначають вид гендерного насильства, який спостерігається у взаєминах художніх персонажів, а також досліджують особливості покарання «винних» за законодавством XIX ст., XX ст., XXI ст.

«Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-Левицького

– А де ж ти, волоцюго, волочився до цього часу? – крикнула Кайдашиха з хати. – Не одчиню! Ночуй надворі, коли пропив гроші. Про мене, лягай під тином.

Відповідь: психологічне насильство (порушення ст. 107 «Зводу законів Рос. ім.» (1957 р., Т. 10): неповага чоловіка, непокора йому).

Мати Мелашці: «Звикай, серце! Як я вийшла заміж за твого батька, то й я плакала, а далі звикла. Така вже жіноча доля».

Згодом Мелашка іде на прощу до Києва й залишається там.

Відповідь: психологічне насильство (порушення ст. 46 «Зводу законів Рос. ім.» (1957 р., Т. 10): самовільне розірвання шлюбу).

«Хіба ревуть воли, як ясла повні?»

Панаса Мирного та Івана Білика

Про Остапа Хруща: «...він кинув у нас жінку й троє дітей, пропадав був – не знає де – три роки без малого... А ось тепер – у пашпорті він уже Хрущем пишеться, та ще й жонатим».

Відповідь: психологічне насильство (порушення ст. 37 «Зводу законів Рос. ім.» (1957 р., Т. 10): заборона одружуватися, не розірвавши попередній шлюб).

Про Галю: «Вона за ним убивалася, сумувала, плакала; ...куди-небудь у куток заб'ється, сидить мовчки; дивиться, як її чоловік гуляє; слухає, що верзуть його товариші».

Відповідь: психологічне насильство (порушення ст. 1945 «Зводу законів Рос. ім.» (1957 р., Т. 15): самогубство вважалось злочином, за винятком, якщо це здійснено заради збереження державної таємниці, Батьківщини, порятунку цноти або честі від насильства)

«Мартин Боруля» Івана Карпенка-Карого

От сина определив у земський суд... Коли б ще дочку пристроїть за благородного чоловіка. Щось Степан мені казав про одного чиновника... І я не ворог своїм дітям, хочу обох дітей пристроїть по-дворянськи!..

Відповідь: психологічне, економічне насильство (порушення ст. 12 «Зводу законів Рос. ім.» (1957 р., Т. 10): примус дочки до шлюбу).

Марися: «Я за вас не хочу заміж, то татко мене силують, а я вас не люблю...».

Націєвський: «Як побрачимося, тоді полюбите!.. Любов – ета злодійка приходить зря, сьогодні нет ёйо, а завтра вот она!»

Відповідь: психологічне насильство (порушення ст. 12 «Зводу законів Рос. ім.» (1957 р., Т. 10): батьки не мали права примушувати дітей до одруження).

«Сойчине крило» Івана Франка

Марія: «Я мусила одягатися в яркі сукні і ходити з Генрисем на прохід попри вистави і склепи, де було багато панства. Я мала звертати на себе увагу і приманювати багатих паничів, а члени шайки шниряли в юрбі і «працювали».

Відповідь: психологічне, сексуальне насильство (у 1843 р. проституція не була заборонена, проте після з'їзду Міністерства внутрішніх справ 1897 р. заборонялися позашлюбні стосунки, які приносили прибуток і виступали як ремесло; у разі вчинення злочину без попередньої змови головні винуватці засуджувалися до смертельної кари, а учасники злочину каралися на ступінь чи два нижче (ст. 117 Уложення про покарання кримінальні та виправні) (1885 р.)).

Того вечора я другий раз пробувала повіситися, але знов Зигмунт відрятував мене.

Відповідь: психологічне насильство (із 1845 р. до 1903 р. існувала кримінальна відповідальність за самогубство).

Марія про інженера Володимира: «В п'янім стані його опановувала пристрась гаряча, і тоді він готов був програти все, що мав. Запізно я дізналася про сю його хибу – аж тоді, коли він програв... мене саму».

Відповідь: психологічне, сексуальне, економічне насильство (за жорстоке поводження з жінками, недотримання церковних обрядів призначали церковне покаяння).

Марія про капітана Серебрякова: «У нього була шлюбна жінка, зла, як гадюка, але загукана ним, держана в страсі і вічних побоях. Подумай, як то було нам жити обом?.. Капітан раз у раз пив, а в п'янім виді бив нас обох, не розбираючи. Дні й ночі минали мені, як у найтяжчій каторзі».

Відповідь: фізичне, психологічне, сексуальне насильство (за жорстоке поводження з жінками, розпусту, пияцтво, недотримання церковних обрядів призначали церковне покаяння; за прояв надмірної жорстокості, знуцання (побої) – позбавлення майнових прав, висилка на 2-4 р. до Сибіру або висилка в Тобольську, Томську обл. на 2-3 р., тілесні покарання (1-3 ступеня), виправні роботи (4-10 р.) (ст. 2038 «Зводу законів Російської імперії» (1857 р., Т. 15.)).

«Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського

Юра, зігнувшись, тримав перед Палагнуою глиняну ляльку й тикав пальцями в неї од ніг до голови.

– Б'ю кілок тут, – шептав зловісно, – і сохнуть руки та й ноги. В живіт – карається на живіт; не годен їсти...

Відповідь: психологічне, фізичне насильство (за всю історію на українських землях було висунуто близько 230 офіційних обвинувачень у відьомстві, і лише 13 осіб було скарано на смерть; такі покарання встановлювали до XVIII ст.).

Щодня вона запивалася в корчмі з Юрою-мольфаром, прилюдно цілувалася і обіймалася з ним, не криючись навіть, що має любаса.

Відповідь: психологічне насильство (подружня зрада – одна з причин можливості розлучитися; цей процес вів духовний суд (ст. 45, 48 «Зводу законів Російської імперії» (1957 р., Т. 10)).

«Земля» Ольги Кобилянської

Рахіра мала над ним якусь силу, казала слухати її, тоді буде він, Сава, багатим газдою, а вона – його газдинею.

Відповідь: психологічне насильство.

«Дівчинка на кулі» Ольги Слоновьовської

«Я дістала й лозиною від бабусі, і ремінцем від тата, й кулаками межі плечі від мами. Мені не давали й рота відкрити, щоб бодай пояснити, чому я ночувала в стайні»

Відповідь: фізичне насильство (порушення ст. 62 «Кодексу про шлюб та сім'ю України» (1969 р., змін. 2000 р.): рідні Ольги могли позбутися батьківських прав, оскільки ухилялися від виконання своїх обов'язків, жорстоко поводитися з дочкою).

«Чоловік у кредит, або Четвертий варіант» Марії Вайно

Про Влада Марії: «Бо він виліз тобі на голову, відтак сів на шию, спустив ноги й б'є ними по грудях, а ти дякуєш Богу, що не вбиває...».

Відповідь: психологічне, економічне насильство.

«Записки українського самашедшого» Ліни Костенко

«Іноді почуваюся роботом, у якого механічне серце. Найбільше боюся приниження, цей страх мене теж принижує», «вона вже дивиться повз мене», «Здається, мене витягли з петлі, але всі делікатно обминають цю тему».

Відповідь: психологічне насильство (порушення ст. 120 Кримінального кодексу України: доведення особи до самогубства, що є наслідком систематичного приниження її людської гідності, карається обмеженням волі на строк до 3 р. або позбавленням волі на той самий строк).

Виконуючи вправу **«Гендерна соціометрія»**, учні мають розподілити художніх персонажів на «зірок», «бажаних», «ізолюваних», «аутсайдерів» та розмістити їх на «гендерній соціограмі» («зірки» – ті, хто користуються популярністю серед інших персонажів, оскільки в їх взаєминах домінує гендерна гармонія; «бажані» – ті, у кого в гендерних взаєминах не все досконало, хоча на перший погляд здаються ідеальною парою, переживають пристрась, а не справжнє кохання, не борються за своє щастя; «ізолювані» – ті, у взаєминах яких проявляються гендерні

стереотипи, дискримінація прав особистості; «аутсайдери» – об'єкти/суб'єкти гендерного насильства).

Орієнтовна відповідь

«Зірки»: Лаврін та Мелашка («Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-Левицького); Чіпка та Галя («Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика); Мартин і Палажка («Мартин Боруля» Івана Карпенка-Карого); Микола та Марися («Мартин Боруля» Івана Карпенка-Карого); Антось та Оріся («Облога Буші» Михайла Старицького); Іван і Марічка («Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського); Михайло та Анна («Земля» Ольги Кобилянської); Івоніка та Марійка («Земля» Ольги Кобилянської).

«Бажані»: → Лаврін та Мелашка («Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-Левицького); Остап (Іван) та Мотря («Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика); Хома (Массіно) та Марія (Манюся, Сойка) («Сойчине крило» Івана Франка); Іван і Палагна («Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського); Юра і Палагна («Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського); Сава та Рахіра («Земля» Ольги Кобилянської).

«Ізольовані»: → Карпо й Мотря («Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-Левицького); Ліричний герой та лірична героїня («Чого являєшся мені у сні?» Івана Франка).

«Аутсайдери»: Омелько та Маруся («Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-Левицького); → Чіпка та Галя («Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика); → Остап (Іван) та Мотря («Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика); Генріх і Марія (Манюся, Сойка) («Сойчине крило» Івана Франка); Зигмунд і Марія (Манюся, Сойка) («Сойчине крило» Івана Франка); → Сава та Рахіра («Земля» Ольги Кобилянської).

Отже, технологія формування гендерної культури старшокласників засобами української літератури передбачає виховання особистості, яка не приймає гендерного насильства, проявляє повагу, розуміння, щирість, вірність, гуманність, паритетність у взаєминах з особою протилежної статі, здатна повноцінно реалізуватися в усіх сферах життя, має почуття обов'язку перед державою на шляху розбудови її демократії та суверенітету. Цілісність організації процесу гендерного виховання допоможе учневі в реальному житті адекватно оцінити гендерний світ, віднайти власне місце в ньому, генерувати гендерні знання з метою моделювання шляхів гармонійного співіснування з особою протилежної статі в реальному житті.

Список використаної літератури

1. **Бутурлим Т. І.** Формування гендерної культури старшокласників у процесі вивчення української літератури : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Т. І. Бутурлим; Інститут проблем виховання НАПН України. – К., 2013. –

400 с. **2. Вихор С. Т.** Гендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 / Вихор Світлана Теодозіївна; Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2005. – 268 с. **3. Дороніна Т.** Гендер у системі педагогічного знання / Т. Дороніна // Директор школи Україна : науково-методичний журнал. – 2007. – № 9. – С. 66–69. **4. Закон** України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005 р., змін. 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>. – Назва з екрана. **5. Закон** України «Про попередження насильства в сім'ї» (2002 р., змін. 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>. – Назва з екрана. **6. Кодекс** про шлюб та сім'ю України 1970 р., змін. 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0004.html. – Назва з екрана. **7. Кримінальний кодекс** України 1960 р. змін. 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2001-05/page>. – Назва з екрана. **8. Мозгова Л. А.** Гендерна складова методики навчання української літератури у старшій школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02. «Теорія та методика навчання» / Мозгова Л. А. – К. : Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2010. – 20 с. **9. Мунтян І. С.** Гендерний підхід у професійній підготовці студентів вищих педагогічних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04. «Теорія та методика професійної освіти» / І. С. Мунтян ; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2004. – 21 с. **10. Сімейний кодекс** України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. – Назва з екрана. **11. Сводь** законів Російської імперії. – Санкт-Петербург, 1857 р., Т. X, Ч. I [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.runivers.ru/bookreader/book388202/#page/3/mode/1up>. – Назва з екрана. **12. Сводь** законів Російської імперії. – Санкт-Петербург, 1857 р., Т. XV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.runivers.ru/bookreader/book388232/#page/1/mode/1up>. – Назва з екрана. **13. Терзі П. П.** Формування гендерної культури студентів вищих технічних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Терзі Пилип Пилипович. – Кіровоград, 2007. – 235 с. **14. Цивільний кодекс** УРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yurist-online.org/laws/codes/ex/civilnyi_kodeks_usrr_1922.pdf. – Назва з екрана. **15. Яценко Л. В.** Педагогічні умови підготовки старшокласників до сімейного життя в процесі гендерного виховання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / Яценко Л. В. ; Ін-т проблем виховання АПН України. – К., 2006. – 20 с.

Бутурлим Т. І. Українська література як засіб формування неприйняття гендерного насильства

У статті досліджено особливості формування гендерного виховання старшокласників засобами української літератури. Розкрито зміст технології формування гендерної культури засобами української літератури. Наведено приклади формування неприйняття старшокласниками гендерного насильства. Розкрито зміст вправ «Схильність художніх персонажів до гендерного насильства» (визначення виду гендерного насильства, що спостерігається у взаєминах художніх персонажів, дослідження особливостей покарання «винних» за законодавством XIX ст., XX ст., XXI ст.) та «Гендерна соціометрія» (розподіл художніх персонажів на «зірок», «бажаних», «ізолюваних», «аутсайдерів», розміщення їх на «гендерній соціограмі»).

Ключові слова: гендерне виховання, гендерне насильство, українська література, старшокласники.

Бутурлим Т. И. Украинская литература как средство формирования неприятия гендерного насилия

В статье исследованы особенности формирования гендерного воспитания старшекласников средствами украинской литературы. Раскрыто содержание технологии формирования гендерной культуры средствами украинской литературы. Приведены примеры формирования неприятия старшекласниками гендерного насилия. Раскрыто содержание упражнений «Склонность художественных персонажей к гендерному насилию» (определение вида гендерного насилия, которое наблюдается во взаимоотношениях художественных персонажей, исследования особенностей наказания «виновных» по законодательству XIX в., XX ст., XXI ст.) и «Гендерная социометрия» (распределение художественных персонажей на «звезд», «желательных», «изолированных», «аутсайдеров», размещения их на «гендерной социограмме»).

Ключевые слова: гендерное воспитание, гендерное насилие, украинская литература, старшекласники.

Buturlym T. Ukrainian literature as means of forming of non-acceptance of gender violence

The peculiarities of formation of senior pupils' gender education are investigated by means of Ukrainian literature in the article. The content of technology of gender culture formation is disclosed by means of Ukrainian literature. The examples of forming of gender violence non-acceptance by senior pupils are given. The content of exercises such as «Inclination of artistic characters to gender violence» (determination of type of gender violence, that is observed in the relations of artistic personages, research of features of punishment of «the guilty» according to the legislation of the XIX century, the XX century, the XXI century) and «Gender sociometry» (division of artistic personages into «stars», «desirable», «isolated», «outsiders», their arrangement on a «gender sociogram») is disclosed.

It is proved that technology of forming senior pupils' gender culture by means of Ukrainian literature provides education of a personality, who does not accept gender violence, shows respect, understanding, sincerity, faithfulness, humanity, equal rights in relationships with a person of the opposite sex, who is able to realize himself in all spheres of life, has a sense of duty to the state on its way to democracy and sovereignty.

Key words: gender education, gender violence, Ukrainian literature, senior pupils.

Стаття надійшла до редакції 21.03.2017 р.

Прийнято до друку 25.05.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Нікітіна А. В.

УДК 372. 882:821.161.2

В. Й. Гриневич, С. В. Грабко

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ АСПЕКТІВ ІСТОРИЧНИХ ПОВІСТЕЙ Ю. МУШКЕТИКА

Сучасний стан історичного розвитку України характеризується істотними змінами у житті народу, оновленням усіх сфер діяльності людини, переоцінкою й утвердженням у свідомості людей нових світоглядних та морально-етичних орієнтацій. Найважливішим питаннями сучасності є всебічне зростання інтелектуального рівня молоді, патріотичне виховання та формування національно свідомого громадянина України. Національне відродження України, зміни в суспільному житті визначають необхідність гуманізації суспільства, освіти та всього навчально-виховного процесу як найважливіших для формування особистості, що передбачає глибоке засвоєння норм моралі, які виробило людство впродовж багатовікової історії.

На наш погляд, для вирішення цих питань потрібна відповідна підготовка вчителя. З поглибленням професійної підготовки педагогічних кадрів у сучасних умовах розвитку нашого суспільства, модернізацією всієї системи освіти України, визначеною «Національною доктриною розвитку освіти», пов'язана робота, спрямована на вдосконалення навчального процесу, пошук методів навчання, орієнтованих на формування творчої особистості майбутнього вчителя, його умінь та навичок самостійно здобувати знання для особистого професійного, інтелектуального й культурного зростання, на оволодіння творчістю відповідної фахової діяльності в умовах упровадження інноваційних освітніх технологій.

Одне з провідних місць у системі професійної підготовки вчителя української мови і літератури займають художні полотна українських письменників історичної тематики, у яких закладено значні наукові та